

Daina Nītiņa. Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats). Mācību līdzeklis. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte. 2001. 109 lpp.

Vilma Kalme, Gunta Smiltnece. Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras: Mācību grāmata. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 2001. 293 lpp.

Vilma Kalme. Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā: Mācību līdzeklis. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 2001. 88 lpp.

Latviešu valodniecībā kopš 1959. gada Akadēmiskās gramatikas [MLLVG-I] nebija konceptuāli jaunu pētījumu morfoloģijā. Tas gan nenozīmē, ka morfoloģijas pētījumi Latvijā netika veikti, bet tie parasti tika veltīti vai nu kādu sīkāku jautājumu iztirzāšanai, vai atsevišķu Akadēmiskās gramatikas atzinumu precizēšanai. Tomēr, klasiskā, bet jau 40 gadu vecā MLLVG daudzus jautājumus neatbilst mūsdienu morfoloģijas (un citu valodniecības nozaru) attīstības līmenim.

Tāpēc jāpriecājas par diviem apkopojoša rakstura darbiem par latviešu valodas morfoloģiju, kas iznāca 2001. gadā: Dainas Nītiņas "Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats)" [N] un Vilmas Kalmes un Guntas Smiltneces "Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras" [KS] (par šīs grāmatas turpinājumu var uzskatīt V. Kalmes "Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā" [K], kopā šīs divas grāmatas veido pilnu morfoloģijas un vārddarināšanas kursu).

Lai arī šie izdevumi ir autoru pieteikti kā mācību līdzekļi, pēc rakstura tie ir diezgan atšķirīgi. D. Nītiņas darbs vairāk atgādina monogrāfisku pētījumu, kurā lielākā uzmanība veltīta jaunām pieejām un interpretācijām dažu jautājumu risināšanā, nevis vēlmei izsmieļoši aprakstīt morfoloģijas vielu un sniegt pilnīgu regulu un izņēmumu sarakstu. Savukārt V. Kalmes un G. Smiltneces grāmatas sarakstītas labajās augstskolu mācību grāmatu tradīcijās¹, tās sniedz detalizētu pārskatu par visām morfoloģijas nozarēm² (morfēmikas un vārddarināšanas jautājumu apraksts vispār šķiet jauns solis latviešu

¹ Beidzot varēs atsaukties uz nopietnu rokasgrāmatu, nevis uz dažādām skolu gramatikām, kurās Latvijas valodnieki mēdza publicēt arī savus jaunus teorētiskus atzinumus. sal. Freidenfelds 1963; Pauliņš 1978; Kušķis 1998. Arī salīdzinājumā ar pašu autoru agrāk publicētiem mācību līdzekļiem [Kalme, Smiltnece 1982; Smiltnece 1987] jaunā grāmata ir daudz plašāka un pamatīgāka.

² Dīvaini šauri pašas autoreš definē morfoloģijas uzdevumu: "visus valodā esošos vārdus pēc noteiktiem principiem sagrupēt vārdu šķirās" [KS: 9], it kā tā klasifikācija būtu pašmērķis. (Daudz pilnīgāk to raksturo D. Nītiņa: „apzināt latviešu valodas formu kopumu, pētīt to veidošanu, savstarpējās attiecības un izmantošanu” [N: 7].)

valodniecībā), sākot ar jēdzienu definīcijām un pašu pamatu skaidrojumiem, kas ir īpaši noderīgi studentiem, un beidzot ar sīkiem novērojumiem par atsevišķām valodas parādībām. Jāuzsver, ka arī D. Nītiņa neaprobežojas ar tīri morfoloģisko problemātiku, grāmatai piemīt izteikts funkcionālais raksturs, sniegts ieskats vārdsķirņu vārddarināšanas īpatnībās, morfoloģisko jautājumu risināšana bieži vien balstās uz sintaktiskā valodas komponenta analīzi. No otras puses, D. Nītiņas tekstā skaidri jūtams arī pedagoga gars, tāpēc grāmata nav sauss konspēks, tās analīze sniedz lielisku iespēju pārcilāt strīdīgus latviešu valodas morfoloģijas jautājumus, sekojot autorei domu gaitai³. D. Nītiņas grāmata veidota, plaši izmantojot ne tikai Latvijas, bet arī daudzu ārzemju valodnieku darbus (pat izlases literatūras sarakstā atrodam A. Eihes (Eiche), T. Fennela (Fennell), A. Holfuta (Holvoet), T. Matiasena (Mathiassen), N. Nauas (Nau) un citu autoru rakstus un grāmatas), savukārt V. Kalmes un G. Smiltnieces grāmatām pievienotajā bibliogrāfijā minēti vienīgi T. Fennela raksts par instrumentāli⁴ un B. Metuzāles-Kangeres tēzes par internacionālismiem, lai arī šķiet svarīgi iepazīstināt studentus arī ar pasaules valodnieku uzskatiem par latviešu valodu⁵. Pienācīgu uzmanību recenzējamo grāmatu autorei veltī sarunvalodas parādībām un tendencēm, tātad apraksts nesniedz sastingušu valodas ainu, bet gan atklāj dažus aktuālus procesus tajā (piem., abās grāmatas sniegts komentārs par latviešu valodas vīriešu dzimtes lietvārdiem, kas apzīmē sieviešu dzimuma personas (*meitēns, skuķis, sievišķis*) [N: 7; KS: 88], tas notiek, laikam, pirmoreiz vispārīga rakstura darbos).

Aplūkojot recenzējamās grāmatas, par atskaites punktu izvēlēts D. Nītiņas darbs, kas atspoguļo pašas autorei dažu gadu desmitu ilgus morfoloģijas pētījumus radušās pārdomas un koncepcijas. Liepājas valodnieču publikācijas, kas ir vairāk tradicionālas pēc rakstura, būs salīdzinājuma fons. Diemžēl recenzijā nevar skart visus jautājumus un pārdomas, kas rodas, lasot šīs grāmatas, jo morfoloģijas problēmu lauks ir ļoti plašs un to interpretācijas iespējas ir dažādas. Autorei bieži neizklāsta savas idejas izsmejot, vai nu tikai lielos vilcienos raksturojot problēmu vai vispār bez paskaidrojumiem paužot neviennozīmīgu uzskatu. Tomēr arī metodiskā aspektā ir svarīgi, lai mācību līdzekļi studentiem tiktu atklāti

³ Jāuzteic lielā uzmanība, ko autore veltī ilustratīvo piemēru atļaušanai, citējot tos no daļi literatūras meistarību darbiem. Daži piemēri ir vienkārši lietišķi, piem., par vokātīvu [N: 28]: *Pagaidiet, jaunais draugs! Jaunuo cilvēk, vai jūs nepaskaidrootu tuvāk, kā jūs tuo duomājat?* (M. Živerts) vai par vārda *pusuotra* locīšanu: *..pusuotra miljona tetņu katrs nuoplūc nuo manis pa pusuotrai puķītei; katrs nuolauž nuo manis pa pusuotram zaram ..katrs cērt manī pusuotru kuoku..* (O. Vācietis) [N: 44] (šajā rakstā piemēros izmantota modificēta rakstība).

⁴ Domājot par studentiem, varētu norādīt arī raksta tulkojumu latviešu valodā: Vai latviešu valodā ir instrumentālis? (T. G. Fennell. *Lingua Lettica. Raksti latviešu lingvistikā*. Melburna, 1995. 54.–61. lpp.)

⁵ Autorei izvēlējušās ne pašu ērtāko literatūras norāžu sistēmu: uz viena autora darbiem labāk būtu atsaukties, nevis numurējot tos, bet minot izdošanas gadu, kurš daudziem lasītājiem uzreiz asociējas ar noteiktu publikāciju.

valodnieku domu gaita, nonākot pie secinājumiem vai klasifikācijām, tādā veidā attīstot topošo pētnieku spēju argumentēti pierādīt savu viedokli vai apstrīdēt kādu nekoncekventu atzinumu. Vispār latviešu valodniecības pieeja dažos aspektos atšķiras no tradicionālās vispārīgās valodniecības atzinumiem, tad varētu iedomāties speciālu pētījumu par latviešu valodniecības devumu vispārīgās valodniecības teorijā. Lai arī ne visi autoru atzinumi šķiet neapstrīdami, šeit varēsīm pievērst uzmanību tikai dažiem lielākiem tematiem, priekšroku dodot, vispirms, jauniem traktējumiem un, otrkārt, kopējiem trūkumiem, bet perifēriskus jautājumus komentējot tikai dažreiz. Recenzijas rakstīšana vienmēr sniedz recenzentam iespēju izteikt savas domas par atsevišķiem jautājumiem, kam speciālu pētījumu viņš nebūtu veltījis, bet par ko viņa uzskati atšķiras no recenzējama darba autoru uzskatiem. Tā kā morfoloģija ir mans interešu lauks un vairāku publikāciju temats, šeit centīšos neatkārtot savus jau agrāk izteiktos atzinumus, bet pievērstīšos jauniem tematiem.

Jāatzīst, ka dažās vietās recenzējamo grāmatu autori atkāpjas no stingri teorētiskas pozīcijas par labu esošai tradīcijai vai izklāsta "vienkāršumam" un iekļauj grāmatā dažus kritizējamus apgalvojumus. Paskaidrojums, ka grāmatas domātas kā mācību līdzekļi un tāpēc nevar būt pārāk kritiskas pret ierastiem uzskatiem, nebūtu labs attaisnojums, jo diez vai jābaidās no novitātēm, ja tās ir labi pamatotas: jebkurš sarežģīts loģisks atzinums ir vieglāk iegaumējams nekā kāds aplams apgalvojums, lai cik "vienkāršs" tas būtu⁶.

Ievaddaļā šaubas izraisa jēdziena "iekšējā fleksija" izpratne [N: 7], jo tā tiek pielīdzināta skaņu mijai – iekšējā fleksija gan realizējas kā skaņu mija, bet ne vienmēr skaņu mijai ir iekšējās fleksijas statuss (domājams, tikai tad, kad tā ir vienīgā gramatiskās nozīmes izteicēja). Arī V. Kalmes un G. Smiltnieces grāmatā netiek novilkta robeža starp formveidošanu⁷ vai vārddarināšanu nozīmīgo un automātisko skaņu miju [KS: 30–33, 57–59], tātad, starp morfoloģiju un morfonoloģiju. Tāpat nav īsti skaidrs "palīgļīdzekļa" jēdziens: "kā palīgļīdzeklis lietvārdu locīšana sastopama līdzskaņu mija" (N: 13) – skaņu mija notiek automātiski, resp. zināmu galotņu priekšā tiek lietots cits saknes (vai piedēkļa) alomorfs. Nepareizi tiek formulēti alomorfu variēšanas nosacījumi: tā ir atkarīga nevis no blakus esošām fonēmām [KS: 16], bet no morfēmām (tāpēc piedēkļa *-iņ-š*

⁶ Reizēm ir grūti izšķirt, vai, tiecoties pēc vienkāršuma, vai tikai nevērtības dēļ tiek pausti apšaubāmi apgalvojumi. Piem., aplams formulējums ir par skaitļa vārdu *trīs*, kam "nominatīvā nav atbilstošas sieviešu dzimtes formas" [N: 43] – ar to īstenībā domāta vīriešu un sieviešu dzimtes formu homonīmija, nevis formas trūkums (sal. nominatīva formas trūkumu vietniekvārdam *sevis*). Līdzīgi nav korekts formulējums, ka atgriezenisko verbu nelokāmie divdabji ar *-dam-* „nemainās skaitlī" [N: 104] – īstenībā tiem ir homonīmiskas abu skaitļu formas. Nav terminoloģiski lietots jēdziens "nozīme", jo tiek runāts par "priedēkļa nozīmi" ("priedēkļa nozīmi ieguvusi vajadzības izteiksmes rādītāja morfēma *jā-*") [N: 7], par "instrumentāļa nozīmi" [N: 14], par "pasīva nozīmi" [N: 79, 81], par "nekatras dzimtes nozīmi" [KS: 87, 183], par „pārejamības resp. nepārejamības nozīmi" [KS: 209].

⁷ Autorei piedāvā terminu "formveide" [KS: 5, 29], bet es pagaidām palikšu pie tradicionālā.

priekšā tiek lietots saknes alomorfs *draudz-*, bet galotnes *-i* priekšā alomorfs *draug-*). Tāpat, stingri ņemot, formveidošanas un vārddarināšanas līdzeklis skaņu mijas gadījumā ir nevis fonēmas [KS: 31], kam pēc definīcijas nav tieša sakara ar nozīmi, bet alomorfi: afiksācijas gadījumā tiek pievienots kāds afikss (nevis fonēma, lai arī tā afiksa eksponentu var veidot viena fonēma), bet funkcionāli analogiskās skaņu mijas gadījumā tiek lietots cits alomorfs (nevis cita fonēma, lai arī alomorfu atšķirību veido dažādu fonēmu lietošana). Apgalvojums, ka "vairums patstāvīgo vārdu sastāv no sīkākām daļām jeb morfēmām" [KS: 15] (retinājums mans – A. A.), liek domāt, ka pēc autoru uzskatiem palīgvārdi nesastāv no morfēmām. Arī V. Kalmes grāmatā šajā ziņā īsti nav skaidrības: speciālās nodaļas ir gan velūtas palīgvārdu morfēmiskajam sastāvam, bet jēdzienu „morfēma” tajās tikpat kā nelieto [K: 26, 41–43, 55–56, 67]. Nav korekti izšķirt divus nākotnes piedēkļus *-š-* un *-s-* [N: 74, 89; KS: 236] – tie ir vienas morfēmas alomorfi. Tās pašas morfēmas alomorfi ir *-š-/-is-* (verbos, kam sakne beidzas ar *t, d, s, z*), lai arī D. Nītiņa izdala šajos segmentos atsevišķu piedēkli *-ī-* [N: 89], bet V. Kalme un G. Smiltiece, sekojot A. Vulānei [1997: 286], kvalificē *-ī-* kā interfiksu. Interfiksa jēdziens vispār veido lielu problēmu teorētiskās valodniecības skatījumā (sk. [Касевич 1986: 86–95]), jo kāda segmenta, kam "trūkst semantiskas un gramatiskas slodzes" [KS: 20], uzskatīšana par morfēmu nonāk pretrunā ar pašu morfēmas definīciju kā „mazāko morfoloģiski nozīmīgo vārda elementu jeb sastāvdaļu” [KS: 15].

Abu grāmatu autore mēdz runāt par galotnes izmantošanu vārddarināšanā [N: 16, 18; KS: 39], kas ir neprecīzi, jo rodas iespaids, ka sākumā veidojas, piem., viena nominatīva forma (*skāb-s* → *skāb-e*), bet tad jau vārds „sāk” locīties un iegūst citu locījumu formas (*skābes, skābei...*). Īstenībā šajā vārddarināšanā mainās nevis viena galotne, bet visa paradigma, tātad notiek tā pati konversija kā citos gadījumos (sal. adj. *vecāki* → sub. *vecāki* [KS: 37], kam ir citāda paradigma – ar fiksētu dzimti un tikai daudzskaitlī, bez noteiktām galotnēm, bez salīdzinājuma pakāpēm, kas bija raksturīgs īpašības vārdam). Konversiju V. Kalme un G. Smiltiece definē kā "vārdu pāreju no vienas vārdšķiras citā bez morfēmiskā sastāva izmaiņām" [KS: 55] vai "mainās jēdzieniskais saturs un vārdšķira, bet nepārveidots saglabājas morfēmiskais sastāvs" [KS: 37]. Stingri ņemot, morfēmiskais sastāvs mainās, jo lietvārdā *vecāki* galotne *-i* nav tā pati morfēma kā īpašības vārdā *vecāki*, jo tām ir dažādas gramatiskās nozīmes. Tāpēc nevar piekrist arī citam konversijas definīcijas variantam "vārda pāreja citā vārdšķira, nemainoties vārda gramatiskajai formai" [KS: 84] – pašu autoru sniegtā piemērā [KS: 54] apstākļa vārdam *guodam* un lietvārdam *guodam* taču nav vienāda gramatiskā forma: pirmajā gadījumā vispār nav gramatiskās formas (kā jau nelokāmam vārdam – apstākļa vārdam), bet otrajā gadījumā ir lietvārda *guods* vienskaitļa datīvs.

Domājams, ka par konversiju uzskatāmi visi vārddarināšanas gadījumi, kad netiek izmantots speciāls afikss, tātad arī *ārsts* → *ārste, veĉs* → *vecis, segt* → *sēga* u. c.

Aplama šķiet galotnes termina lietošana attiecībā uz adverbu vārddarināšanas formantiem (*-i, -u*) [N: 39; KS: 24; K: 7; arī MLLVG-I: 706]: par galotni var runāt tur, kur ir paradigma, tātad, ja tādi adverbi tiktu uzskatīti par adjektīva formām. Kamēr tā nav, adverbu formanti kvalificējami par piedēkļiem.

Recenzējamo grāmatu autore, skaidrojot dažādas skaņu pārmaiņas, bieži vien atsaucas uz labskaņu vai nelabskanību, kas tomēr diez vai ko paskaidro un nereti skan naivi: kāpēc, piemēram, **vieši* (*viesis*) ir mazāk labskanīgs nekā *pieši* (*piesis*) [N: 16], vai kāpēc nelabskaņa traucē veidot sieviešu dzimtes pāri **spiedze* (*spiegs*), atļaujot darinājumu *sardze* (*sargs*) [KS: 88]? Diez vai auglīgi ar nelabskanību pamatot salīdzinājuma pakāpju trūkumu saliktām īpašības vārdiem (*sniegbalts*) [N: 33]. Nelabskanības jēdziens ir tik nenoteikts, ka neļauj paredzēt, kādos gadījumos vārds vai forma būtu nelabskanīga, tātad šādi skaidrojumi izskatās izdomāti ad hoc.

Diez vai ir pamatots termins "sintētiski analītiskas formas", ko izmanto D. Nītiņa, runājot par salikto laiku formām [N: 71], jo kuras formas tad būtu tīri analītiskas? Analītiskās formas jēdziens vispār nav pietiekoši noteikti definēts [N: 7; KS: 29] (V. Kalme un G. Smiltieces grāmatā definīcija ir vienkārši aizgūta no Svešvārdu vārdnīcas) un neļauj atšķirt analītisko formu no vārdu savienojuma, kas ir sarežģīts jautājums ar plašu teorētiskās literatūras klāstu. Jāšaubās, piemēram, par 3. personas imperatīva vai instrumentāļa gramatisko statusu [KS: 30]: diez vai vārdu savienojums partikula *lai* + indikatīva 3. personas forma vai prievārds *ar* + vienskaitļa akuzatīva / daudzskaitļa datīva (resp. instrumentāļa) forma būtu atzīstami par analītiskajām formām. Arī analītiskais superlatīvs *pats labākais* [N: 7; KS: 30] nav pilnīgi pārliecinošs. Šajos gadījumos nevar saskatīt svarīgu analītisko veidojumu pazīmi, proti, idiomatizāciju: savienojuma nozīme ir vienlīdzīga tā komponentu nozīmes summai, tātad nav pamata runāt par jaunu vienību.

Līdzīgi nav īsti noteikts analītiskā vārda jēdziens, resp. tā identificēšanas kritēriji – "šķirti rakstītie saliktie vārdi, kas teikumā veido vienu teikuma locekli un uzlūkojami par vienu leksisku vienību" [KS: 48]. Neesmu gatavs piekrist apgalvojumam, ka *piecsimt divdesmit divi* [KS: 49, 155] vai jo vairāk *četri, komats, viens (4,1)* [KS: 157] ir analītiskie vārdi, nevis vārdu savienojumi. No otras puses, varbūt varētu izskatīt iespēju par analītiskiem vārdiem kvalificēt dažus verbos ar postpozīcijām, piem., *taisīt ciet* (sal. *aiztaisīt*) vai *darīt pāri*.

Aplūkojot robežgadījumus, D. Nītiņa reizēm izdara secinājumus, kas nesaskan ar tradicionālo vārdšķiru teoriju. Tiek piedāvāts diskutēt par

kārtas skaitļa vārdu piederību "kā pie skaitļa vārdiem, tā adjektīviem" [N: 46] – vai nu tā ir neveikla formulējuma vaina, vai autore tiešām pieļauj iespēju, ka kāds vārds vienlaikus var piederēt divām vārdšķirām. Sal. arī sekojošus atzinumus: "vienskaitlī un daudzskaitlī parasti var nostāties skaitļa vārdi, kas ir kvalificējami par lietvārdiem (skaita lietvārdi)" (42. lpp.); vārdu *abi* "iespējams kvalificēt gan kā skaitļa vārdu, gan vietniekvārdu" (46. lpp.); "divdabji atzīstami kā par verba formām, tā deverbāliem vārdiem, kas ar piedēkļiem darināti no verbu celmiem" (94. lpp.). Domājams, ka, atklājot robežgadījumus, jātiecas tomēr atrast vienotu kritēriju sistēmu, lai katru vārdu varētu iekļaut klasifikācijā. "Viens vārds" var piederēt dažām vārdšķirām tikai homonīmijas gadījumā (piem., skaitļa vārds *viens* un vietniekvārds *viens*, sk. 125. lpp.).

D. Nītiņa sniegtajā statistikā par attiecību starp abos skaitļos sastopamiem lietvārdiem, vienskaitliniekiem un daudzskaitliniekiem (20 : 8 : 1) [N: 12] šaubas izraisa vienskaitlinieku daudzums (sanāk, ka no katriem pieciem lietvārdiem divi būs vienskaitlinieki!) – domājams, ka tas ir skaidrojams ar to, ka latviešu literārās valodas vārdnīcā, kura tika izmantota aprēķinam, ir plaši iekļauti abstraktie darbību nosaukumi – vienskaitlinieki (*rakstīšana, rakstījums*). Vispār, aprakstot vienskaitliniekus un daudzskaitliniekus [N: 12–13; KS: 91–94], nav uzsverta to principiālā atšķirība, proti, tas, ka daudzskaitliniekiem ir homonīmiskas abu skaitļu formas, bet vienskaitliniekiem daudzskaitļa formas var tikt veidotas lielākoties tikai teorētiski, jo tas sanāk pretrunā ar to leksisko nozīmi, tātad parasti netiek lietotas (sīkāk sk. [Зализняк 1967: 57–61, 75–80]).

Leksēmas jēdziena nekonekventa izpratne vērojama sakarā ar tādiem lietvārdiem kā *svars* un *svari*, *ziemelis* un *ziemeļi*: tos vajadzētu uzskatīt par atsevišķiem vārdiem, nevis par viena vārda atšķirīgām skaitļa formām [N: 12; KS: 11, 91], jo skaitlis kā gramatiskā kategorija nevar ietekmēt leksisko nozīmi. Trūkst komentāra par kopdzimtes lietvārdiem: šī parādība interpretējama nevis kā lietvārda maiņa dzimtē, kā var saprast pēc formulējuma [N: 11; KS: 89], bet kā divu lietvārdu eksistence, kas atšķiras tikai ar dzimtes kategoriju (morfoloģijas līmenī šī atšķirība parādās vienskaitļa datīva formā).

Latviešu valodas locījumu aprakstā galvenā problēma ir instrumentāla interpretācija. Diemžēl, recenzējamās grāmatas, pieturoties pie pretējiem uzskatiem, nesniedz plašāku argumentāciju par šo jautājumu [N: 14; KS: 99] (pēc V. Kalmes un G. Smiltnieces izklāsta var pat nejausi secināt, ka D. Nītiņa pieder pie instrumentāla piekritējiem). Neminot daudzus jautājumus, ko izraisa prievārda *ar* iekļaušana analītiskajā instrumentāla formā [KS: 30; K: 28], var pievērst uzmanību īpašības vārdu analītiskā instrumentāla [KS: 116] problēmai: vai nu jāpaskaidro, kur paliek otrais prievārds savienojumā *ar skaistu vārdu* (nevis **ar skaistu ar*

vārdu), vai jāatzīst, ka vismaz īpašības vārda (un citu atributīvi lietojamu vārdu) instrumentāla formā prievārds neietilpst.

D. Nītiņa aicina atteikties arī no vokatīva locījuma, balstoties uz „atšķirīgas galotnes” trūkumu [N: 14]: vokatīva formas sakrīt vai nu ar nominatīvu, vai ar akuzatīvu, daudzi vārdi uzrunas funkcija izmanto tīro celmu. Tieši tas neļauj izmest uzrunas formu no lietvārda formu paradigmas (cits jautājums – vai to interpretēt kā formu ar nulles galotni un iekļaut locījumu paradigmā, vai turēt atsevišķi).

Jāapsveic D. Nītiņas piedāvājums ievērot J. Endzelīna sistēmu deklināciju nosaukšanā – pēc vienskaitļa datīva galotnes (*am*-deklinācija, *im*-deklinācija utt.) [N: 14]. Tiesa, gribot aptvert visus lietvārdus, būtu jāpapildina klasifikācija ar norādījumu uz dzimti: vīriešu *a*-deklinācija (*kalns*) un sieviešu *a*-deklinācija (*roka, puika*) utt. (sal. [Nau 1998: 11]). Jāpiebilst, ka loģiski ir diferencēt arī vīriešu *u*-deklināciju (*lietus*) un sieviešu *u*-deklināciju (*ragus, Aņus*): šo vārdu apvienošana tradicionālajā III deklinācijā ir problemātiska, jo sieviešu dzimtes vārdi (resp., precīzāk, sieviešu deklināciju vārdi) saglabā savas raksturīgās galotnes arī daudzskaitlī, bet visiem vīriešu deklināciju vārdiem daudzskaitlī ir vienota galotņu paradigma. Visai vietā ir D. Nītiņas komentāri par locīšanas tipu vārdarināšanas potenciālu un produktivitāti.

Abās grāmatas ir minēta substantīvētu adjektīvu un divdabju locīšanas īpatnība, D. Nītiņa pirmo reizi latviešu morfoloģijā izdala speciālu “adjektīvisko deklināciju” [N: 20; KS: 101, 84–85]. Atgriezenisko lietvārdu locīšanu [N: 20–21; KS: 112] būtu lietderīgi saistīt ar attiecīgo neatgriezenisko lietvārdu deklinācijām (*a*-deklinācijām), jo starp tām vērojamas zināmas likumsakarīgas attiecības [Fennell 1971].

Sarežģīts jautājums ir ģenitīvu interpretācija. Abās grāmatas tiek klasificēti kā nelokāmi lietvārdi [N: 21, 23–24; KS: 113–114], lai arī pastāv iespēja uzskatīt tos par nelokāmiem adjektīviem, kas labāk atbilst sintaktiskajam lietojumam apzīmētāja funkcijā, turklāt vārdarināšanas kritērijs ģenitīvu vārdšķiras noteikšanā arī nav viennozīmīgs⁸. Nelokāmie adjektīvi [N: 26] līdz šim vispār tikpat kā netika minēti latviešu valodas gramatikās, tātad D. Nītiņas grāmatai šajā ziņā atkal piemīt novitāte.

Nodaļā par īpašības vārdiem uzmanības vērtā ir D. Nītiņas piezīme par neskaidru robežu starp kādības un attiecības adjektīviem latviešu valodā, kā arī piedāvājums atteikties no obligātas vēlmes katru adjektīvu raksturot šajā aspektā, kura esot maz produktīva [N: 25].

Ļoti sarežģīts uzdevums ir noteikto adjektīvu lietošanas apraksts. V. Kalmes un G. Smiltnieces mēģinājums piedāvāt diezgan formalizētu aprakstu [KS: 136–143] ir apšveicams, bet diez vai

⁸ Atcerēsimies tādus piemērus kā *papildu uzdevumi, piespiedu līdzekļi, gāju putni* [N: 24], kuros ģenitīvenim nevar saskaņā skaidru sakaru ar lietvārdu. Nav īsti skaidrs arī, cik tālu ejoša ir piebilde “Daži ģenitīveni ir it kā stingušas adjektīvu formas: *lāgu vīrs, milzu iespējas, nabaģu sievas*” [N: 24].

daudz palīdz šajā jautājumā. D. Nītiņa rīkojas piesardzīgāk, sniedzama tikai pārskatu par faktoriem, kas ietekmē noteiktās vai nenoteiktās galotnes izvēli⁹ [N: 27–31]. Interesanta ir piezīme par jauktās paradigmas veidošanos (bez paplašinātām galotnēm) [N: 28, 31].

Pēdējā laikā pievērsta uzmanība valodas superlatīva problēmai: tā gramatikalizācijas pakāpei un formu variantiem, resp. vai tikai *vislabākais* tipa formas uzskatāmas par superlatīva formām un kā interpretēt zināmos kontekstos formas bez *vis-*, bet ar noteikto galotni, vai tādus vārdu savienojumus kā *pats labākais* [N: 35; KS: 148] (sal. 125. lpp.), vai pat tādus blīvījumus kā *tas visnepieciešamākais* (sk. Bušs 2002). D. Nītiņas grāmata sniedz interesantu materiālu pārdomām par šo tematu [N: 35]. Arī vispārīgs pārskats par leksiski gramatiskiem pazīmju gradācijas izteikšanas paņēmieniem [N: 31–33] ir lietderīgs šajā aspektā.

Katras vārdšķiras nodaļas beigās sniegts pārskats par to attieksmēm ar citām vārdšķirām. No tiem īpaši rosinoša šķiet nodaļa par divdabju adjektivāciju [N: 36–38]. D. Nītiņa atsakās no centieniem novērtēt adjektivācijas pakāpi un noteikt, kuri divdabji ir pilnīgi adjektivējušies, secinot, ka “adjektivēšanās izpaužas vai nu kā atsevišķu vārdu vēsture, vai runas, diskursa kategorija” [N: 38] (visus divdabjus atributīvā lietojumā tiek piedāvāts saukt par atributīviskiem). Tomēr domājams, ka ne tikai tādus “vēsturiskos” divdabjus kā *balts* var uzskatīt par adjektīviem. Laikam nekādas saites ar divdabjiem, izņemot morfoloģisko sastāvu un tādā arī locīšanas tipu, nevar saskatīt tādus vārdos kā *aiznākamais*, *aiznākuošais* – tie nav veidoti no kāda verba **aiznākt*, jo piedēklis ir acīm redzama nomināla nozīme [LVV: 21], sal. *aiz-vēsture*. Arī tādiem vārdiem kā *jaunstādīts*, *caururbjuošs* nepiemīt svarīgas divdabju īpašības: tos nevar modificēt darbības veida vai laika apstākļa vārdi (sal. *maiņā stādīts* : **maiņā jaunstādīts*)¹⁰, tie zaudējuši vārdam raksturīgo pārvaldījumu (sal. *urbjuošs zemi* : **caururbjuošs zemi*)¹¹. Var piekrist V. Kalmei un G. Smiltnieci, kas, sekojot A. Vulānes piedāvājumam, sauc tādus vārdus par konversijalikteņiem [KS: 54]. Adjektīva kategoriju (salīdzināmo pakāpju, noteikto galotņu) rašanās it kā “izstumj” verbālās īpašības, kas liecina par divdabja pāreju adjektīvu grupā. Domājams, ka no šī uzskata nebūtu pilnīgi jāatsakās, kā piedāvā recenzējamo grāmatu autores [N: 95; KS: 260].

Skaitļa vārdu jēdzienam joprojām trūkst noteiktas definīcijas. Domājams, ka semantika (skaitļa apzīmēšana) nevar būt vienīgais kritērijs vārda iekļaušanai numerāļu šķirklī (varbūt derētu šķirt numerāļus kā vārdšķiras nosaukumu un skaitļa vārdus, resp. vārdus ar skaitlisko

nozīmi?). Morfoloģiski par skaitļa vārdu galveno pazīmi uzskatāma īpatnēja attieksme pret skaitļa kategoriju: īstiem skaitļa vārdiem nepiemīt gramatiska skaitļa kategorija – par skaitli var runāt, tikai balstoties uz formālo locīšanas paradigmu analogiju un saskaņojumu ar lietvārdiem vienskaitlī vai daudzskaitlī. Tāpēc daži tradicionālie pamata skaitļa vārdi atzīstami par īstiem substantīviem (*simts*, *tūkstošis*, *miljons*), tiem skaitļa kategorija nav reducēta un ir abu skaitļu formas. Vārds *viens* īstenībā reprezentē divus homonīmus: skaitļa vārdu *viens* (tas, loģiski, tiek lietots tikai vienskaitlī) un vietniekvārdu *viens*, *vieni* (ar nozīmi ‘kāds’ un bez ierobežojumiem skaitļa kategorijas ziņā). Līdzīgi vārds *uotrs* uzskatāms par vietniekvārdu, bet *uotrais* – par skaitļa vārdu. Kārtas skaitļa vārdi morfoloģiski neatšķiras no īpašības vārdiem, bet salīdzināmo pakāpju esamība vārdam *pirmais* ir papildu apliecinājums, ka tas ir adjektīvs (nevar taču iedomāties kādu vairāk vai mazāk pirmo skaitli). Arī nenoteikto skaitļu apzīmējumi var tikt pieminēti nodaļā par skaitļa vārdiem tikai funkcionālā skatījumā, nevis kā vārdšķiras daļa. Par analītisko skaitļa vārdu problēmu („daļu skaitļa vārdu” (kā *divas trešdaļas*) vai „skaitļa vārdu savienojumu”, resp. „salikto skaitļa vārdu”) jau tika minēts (sk. 125. lpp.). Vienīgā dažu no tiem atšķirība no parastiem vārdu savienojumiem latviešu valodā ir locīšanas īpatnība, proti, tas, ka mainās tikai pēdējais komponents (*divi simti trīsdesmit pieci*, ..*piecu* utt., *divi, komats, pieci*, ..*piecu* utt.) [KS: 161, 162], bet tā, domājams, var tikt aprakstīta sintaksē, nevis morfoloģijā. Visumā jāatzīst, ka V. Kalmes un G. Smiltnieces grāmata sniegts lielisks pārskats par skaitļa vārdu (un vārdu savienojumu ar skaitlisko nozīmi) locīšanu un lietošanu [KS: 160–167], pirmo reizi tik pilnīgs vispārīga rakstura rokasgrāmata.

Pretstatā skaitļa vārdu aprakstam novitātes raksturs D. Nītiņas grāmatā piemīt nodaļai par vietniekvārdiem, kas vispār ir viena no interesantākajām, jo balstās uz speciāliem agrākiem autores pētījumiem (sk., piem., [Nītiņa 1989]). Vietniekvārdiem tiek piedāvāts modificēts leksiski semantiskais grupējums, kura pamatā ir funkcionālais skatījums [N: 52–61]. Jāatzīst, ka diezgan nenoteikta ir vispārīgo vietniekvārdu grupa [N: 55–57]: tā nekā nav definēta, bet no piemēriem grūti izsecināt raksturīgās īpatnības (sal. “vietniekvārda *cits*, *cita* vispārīgo raksturu apliecina iespēja to attiecināt uz jebkuru objektu – dzīvu būtni vai priekšmetu” [N: 57] – to pašu var teikt arī par vietniekvārdiem *kas*, *tas*, *tāds*, *viss*, *katrs* utt.). Rosinoša ir nodaļa par vietniekvārdu saistību ar citām vārdšķirām [N: 61–63]. V. Kalme un G. Smiltniece pareizi norāda substantīvisko un adjektīvisko vietniekvārdu pretstatījuma vājumā latviešu valodā: lielākajai daļai vietniekvārdu var būt gan substantīviskā, gan adjektīviskā nozīme [KS: 172] (sal. [MLLVG-I: 503]).

Diez vai jābrīnās par biežāku vietniekvārdu lietošanu vīriešu dzimtē [N: 50, 58], jo vīriešu dzimte ir neizņemams opozīcijas loceklis, kas loģiski

⁹ Diez vai pareizi apgalvot, ka “nenoteiktie adjektīvi *n o r ā d a* uz... nenoteiktumu” [N: 27] (retinājums *mans* – A. A.) – drīzāk tie kā nemarkēti opozīcijas locekļi *n e n o r ā d a* uz noteiktumu.

¹⁰ Sal. kritēriju, ko izmanto V. Kalme, pierādot apstākļa vārdu un lietvārda locījuma formu atšķirību (piem., *laikus*): apstākļa vārds nepieļauj modificētāju īpašības vārdu [K: 15].

¹¹ Cita lieta ir defektīvi saliktie verbi, kam ir tikai nelokāmo divdabju formas (*pruombūdam*, *atpakaļejot*) [KS: 202]: tiem piemīt visas gramatiskās nelokāmo divdabju īpatnības.

parādās neitralizācijas gadījumā (piem., substantīviskā lietojumā)¹². Tāpat vispārinātā norādītāja funkcijā tiek biežāk lietots neizmētais *tas*, nevis *šis* (*kas tas ir? tas mani neinteresē* [N: 54, 55]). Tieši tādā funkcijā lietots vietniekvārds *tas* teikumā *...zinādamas, ka šiem ziediem drīz jānuovīst, bites vēl steidzās tuos uzmeklēt* [N: 54]. Savukārt vietniekvārds *šis* šeit ir citā, apzīmētāja funkcijā, tāpēc to sastatīšanai nav jēgas. Drīzāk būtu gaidāms komentārs par iespēju lietot *tas* vietā vietniekvārdu *viņš* un vispār par vietniekvārdu *viņš*, *tas*, *šis* substantīviskās lietošanas atšķirībām. Pretstata “personas – nepersonas” nozīmīgums vietniekvārdu sistēmā [N: 62] diemžēl neparādās to lietošanas un semantikas aprakstā (sal. *viņš* : *tas*, *ikviens* : *katrs*, *kāds* : *kaut kas* u. c.).

Divdomīgi aprakstīta opozīcija *es* : *mēs* – tie ir uzskatāmi gan par atšķirīgiem vietniekvārdiem [N: 52], gan par viena vietniekvārda dažādu skaitļu formām [N: 51]. Diemžēl nav komentāra par vietniekvārdu *šis*, *tas* lokatīva paralēlformu izvēli (arī V. Kalme un G. Smiltnece uzskata visus variantus par līdzvērtīgiem [KS: 181]). Ja vietniekvārda *kas* locīšanas paradigmā ir iekļauts adverbs *kur*, tad loģiski būtu vietniekvārdu *nekas* un *kaut kas* paradigmā iekļaut arī *nekur* un *kaut kur* [N: 51].

Nodaļā par verbu D. Nītiņas grāmatā aprakstītas tikai nenoteiksme un finītās verba formas, kā arī gramatiskās kategorijas, bet divdabji izdalīti atsevišķā nodaļā, tātad šķiet, ka autore uzskata tos par patstāvīgu vārdšķiru.

D. Nītiņa piedāvā netradicionālu pieeju verba pamatformu un locīšanas tipu aprakstam. Visnotaļ atbalstāms ir ierosinājums izmantot trešās personas formu par pamatformu tagadnē un pagātnē: jau ne vienreiz vien tika aizrādīts, ka tā ir daudz informatīvāka par tradicionālo vienskaitļa 1. personas formu un atšķirībā no vienskaitļa 1. personas formas piemīt visiem vārdiem (bezpersonas vārdiem ir tikai 3. personas formas) (bez agrākiem D. Nītiņas darbiem sal. arī [Andronovs 1997; Mathiasen 1997]). Diemžēl ļoti īsi ir raksturota autores pieeja pamatformu paveidu klasifikācijā [N: 67], faktiski tā ir pieteikta bez komentāriem, kas neļauj bez speciāla pētījuma atklāt tās iespējamās priekšrocības, salīdzinot ar citu valodnieku (Fennela, Matiasena u. c.) piedāvātajām klasifikācijām. Šķiet, ka tām visām (arī D. Nītiņas) ir viens kopējs trūkums: pievēršot uzmanību ārējām atšķirībām, netiek diferencētas automātiskās un neautomātiskās pārmaiņas, piem., patskaņu mija verbā *ņemt*, *ņem*, *ņēma* ir līdzīga mijai verbā *lēkt*, *lēc*, *lēca* (īsa *e* nenoteiksmē skaidrojams ar automātisko saīsināšanu tautosillabiskajā pozīcijā), tātad nav pamata sadalīt šos verbus dažādās klasēs.

V. Kalme un G. Smiltnece atbalsta E. Soidas piedāvāto primāro verbu locīšanas tipu klasifikāciju trijās grupās, kas orientējas uz celmu morfoloģisko struktūru, resp. tieši uz neautomātiskām pārmaiņām celmos

¹² Drusku mulsina piezīme “parasti” vīriešu dzimē [N: 58], jo tā pieņem iespēju arī sieviešu dzimtes formas lietošanai tādos kontekstos, kas ir apšaubāms (sal. *viiss ir labi*, *labais ir apšveicams*).

[Freidenfelds 1963: 130–133; KS: 211–214]. Saprotais, ka skolas rokasgrāmatā E. Soida nevarēja sniegt zinātnisku argumentāciju par labu savai klasifikācijai vai sīkāk izskaidrot tās principus. To varētu gaidīt no jaunās augstskolu rokasgrāmatas, bet V. Kalme un G. Smiltnece arī neiedziļinās šajā jautājumā. Lai arī autores uzsver E. Soidas klasifikācijas priekšrocību deskriptīvās gramatikas skatījumā, salīdzinot ar tradicionālo klasifikāciju, kas balstās uz valodas vēstures atzinumu [KS: 211–212], paša materiāla izklāstā viņas bieži apelē pie diahroniskiem vērojumiem. Tā, pirmās apakšgrupas pazīme ir “senais fonētiski nepārveidotais <tagadnes> celms”, bet otrās apakšgrupas verbu “tagadnes celmā ir notikušas fonētiskas pārmaiņas” [KS: 212]. Domājams, ka E. Soidas kritērijs bijis citāds, proti, pirmajā apakšgrupā ietilpst verbi, kam trīs pamatcelmi ir vienādi vai atšķirība izpaužas automātiskajās skaņu pārmaiņās pretstatā pārējo grupu vārdiem, kam celmi atšķiras ar neautomātisko skaņu miju (otrā grupa) vai kādu speciālo formantu izmantošanu (trešā grupa). Piemēram, pirmās apakšgrupas verba *sis-t*, *sit-ø* celmu atšķirība skaidrojama ar automātisko pārmaiņu *tt* → *st* (tā saucamo “*t* noteikto līdzskaņu miju”), tāpēc E. Soida šajā grupā iekļauj arī tādus verbus kā *rī-t*, *rīj-ø*, kuros realizējas cita automātiskā mija: pozīcijā pirms līdzskaņa garais patskanis *i* vai *ū* – pozīcijā pirms patskaņa (vai vārda beigās) īsa patskanis plus sonants *ij* vai *uv* (sal. arī nenoteiksme *šūt* – pagātne *šuva*)¹³. Sarežģīts jautājums ir *j* statuss tādu verbu kā *jā-t*, *jāj-ø* tagadnes celmā: E. Soida iekļauj tādus verbus trešajā apakšgrupā, tātad kvalificē *j* nevis par automātisku līdzekli hiāta novēršanai (kāds tas būtu pagātnes celmā *jāj-a*), bet par piedēkli (blakus *-st-*, *-n-*). Par pamatu tam varētu būt novērojums, ka primāros verbos piedēklis *j* ir “stabilāks”, nekā automātiskais *j* sekundāros verbos, kas pazūd 3. un vienskaitļa 2. personas formā, sal. *jāj-u*, *jāj-ø*, *jāj-ø*, bet *runāj-u*, *runā-ø*, *runā-ø* [Andronov 1998: 148–149]. Par piedēkli uzskatāms *j* tagadnes celmā arī tādos verbos kā *kāpt*, *kāpj*, ko gan E. Soida, gan V. Kalme un G. Smiltnece aplūko otrajā apakšgrupā kopā ar vārdiem, kuru tagadnes celmā vērojama *j*-palatalizācija (piem., *velt*, *velj*; *laist*, *laiž* u. c.). Tātad, lai arī E. Soidas klasifikācija bija neapšaubāms solis uz priekšu latviešu gramatikā, arī tajā ir dažas strīdīgas vietas, kas nākotnē vēl ir jāprecizē (par šiem jautājumiem sk. arī [Andronov 2000: 41–45])¹⁴.

Pretstatā maz eksplīcētām pamatformu aprakstam, jaunai verbu dalīšanai konjugācijās D. Nītiņa pievērš pietiekoši daudz uzmanības, un par to var izteikt dažas piezīmes. Principiālā atkāpe no latviešu valodniecības tradīcijas izpaužas atzinumā, ka konjugācijas “netiek noteiktas pēc pamatformu...”, bet vienīgi personu formu atšķirībām” [N: 83]. Līdz šim

¹³ V. Kalme un G. Smiltnece šādus verbus aplūko otrajā apakšgrupā, uzskatot to nenoteiksmi vecāku par tagadni [KS: 213].

¹⁴ Verbu klasificēšana formveidošanas tipos ir ļoti sarežģīts uzdevums, tāpēc jaunākajā rokasgrāmatā vidusskolas pēdējo klašu skolēniem Dz. Paegle pat vispār atteikusies sniegt detalizētu klasifikāciju, minēdama tikai svarīgākās no iespējamām atšķirībām [Kušķis 1998: 195–196].

latviešu valodas gramatikās tam netika veltīta speciāla uzmanība, tāpēc arī vienas tradicionālās konjugācijas verbiem varēja būt dažādas galotņu paradigmas (*sist: sit-u, sit-ø, sit-ø* bet *krist: krīt-u, krīt-i, krīt-ø*; *dziedāt: dzied-u, dzied-i, dzied-ø* bet *sargāt: sarg-u, sarg-i, sarg-a*) vai otrādi: dažādu konjugāciju verbiem ir vienādas galotnes (*krist: krīt-u, krīt-i, krīt-ø* un *dziedāt: dzied-u, dzied-i, dzied-ø*; *sist: sit-u, sit-ø, sit-ø* un *runāt: runāj-u, runā-ø, runā-ø*). Pati autore nepaskaidro, kāpēc viņa atsakās no pastāvošas tradīcijas, šo paskaidrojumu mēs atrodam vienā no viņas agrākajiem darbiem: "tradicionālais pamatformu saistījums ar konjugēšanas sistēmu – personu formu paradigmu, manuprāt, ir mākslīgs, jo personu formas tiek veidotas, ņemot pamatcelmus kā jau ko gatavu" [Nītiņa 1998: 143].

Tagadnē D. Nītiņa izdala piecas konjugācijas un sakārto tās pakāpeniskas galotņu "redukcijas" secībā. Tā, pirmajā jeb pilna tipa konjugācijā "ir saglabājušās visas personu galotnes" [N: 84], otrās konjugācijas pazīme ir "3. personas galotnes -a zudums" [N: 85], trešās konjugācijas – arī "galotnes -i zudums vienskaitļa 2. personā" [N: 86] utt. Varbūt sinhroniskajā aprakstā vajadzētu tomēr atturēties no tādiem formulējumiem, kas apelē pie valodas vēstures.

Pārskatāmības labad D. Nītiņas klasifikāciju var attēlot tabulā.

	1. <i>luocīt(ies)</i>	2. <i>redzēt(ies)</i>	3. <i>lūgt(ies)</i>	4. <i>vilkt(ies)</i>	5. <i>runāt(ies)</i>
tiešie					
1Sg	<i>luok-u</i>	<i>redz-u</i>	<i>lūdz-u</i>	<i>velk-u</i>	<i>runāj-u</i>
2Sg	<i>luok-i</i>	<i>redz-i</i>	<i>lūdz-ø</i>	<i>velc-ø</i>	<i>runā-ø</i>
3	<i>luok-a</i>	<i>redz-ø</i>	<i>lūdz-ø</i>	<i>velk-ø</i>	<i>runā-ø</i>
1PI	<i>luok-ām</i>	<i>redz-am</i>	<i>lūdz-am</i>	<i>velk-am</i>	<i>runāj-am</i>
2PI	<i>luok-āt</i>	<i>redz-at</i>	<i>lūdz-at</i>	<i>velk-at</i>	<i>runāj-at</i>
atgriezeniskie					
1Sg	<i>luok-uo-s</i>	<i>redz-uo-s</i>	<i>lūdz-uo-s</i>	<i>velk-uo-s</i>	<i>runāj-uo-s</i>
2Sg	<i>luok-ie-s</i>	<i>redz-ie-s</i>	<i>lūdz-ie-s</i>	<i>velc-ie-s</i>	<i>runāj-ie-s</i>
3	<i>luok-ā-s</i>	<i>redz-a-s</i>	<i>lūdz-a-s</i>	<i>velk-a-s</i>	<i>runāj-a-s</i>
1PI	<i>luok-āmie-s</i>	<i>redz-amie-s</i>	<i>lūdz-amie-s</i>	<i>velk-amie-s</i>	<i>runāj-amie-s</i>
2PI	<i>luok-ātie-s</i>	<i>redz-atie-s</i>	<i>lūdz-atie-s</i>	<i>velk-atie-s</i>	<i>runāj-atie-s</i>

Gribētos, lai tiktu eksplīcēta šo piecu konjugāciju hierarhija. Piemēram, 3., 4. un 5. konjugācijām ir vienādas galotņu paradigmas, atšķirības izpaužas tikai celma pārmaiņās (3. konjugācijā to nav, 4. konjugācijā notiek *i*-palatalizācija vienskaitļa 2. personas formā (*k* → *c*,

g → *dz*), 5. konjugācijā zūd *j* celma galā vienskaitļa 2. un 3. personā). Noteikt verba piederību pie 2. vai pārējām (3., 4. vai 5.) konjugācijām palīdz likumi, kas apraksta verbus, kam ir galotne *-i* vienskaitļa 2. personas formā [N: 85]¹⁵. Savukārt atšķirība starp pirmo un pārējām konjugācijām parādās jau pamatformās (3. personā) [N: 84], tātad šai atšķirībai ir visaugstākais rangs, bet 2., 3., 4. un 5. konjugācijas var tikt uzskatītas par kādas "ne-pirmās" konjugācijas variantiem. Tāpēc arī atgriezenisko verbu locīšanā nav atšķirības starp 2., 3. un 5. konjugācijām. Pēc D. Nītiņas vārdiem, "atgriezeniskajiem verbiem piemīt tikai trīs <locīšanas> paveidi – 1., 2. un 4. konjugācija" [N: 83], bet tāds apraksts nav ērts, jo sanāk, ka tiešie un atbilstošie atgriezeniskie verbi var piederēt dažādām konjugācijām: *lūgt* pieder trešajai, bet *runāt* – piektajai, tomēr *lūgties* un *runāties* pieskaitāmi otrajai konjugācijai¹⁶.

Nav īsti skaidrs, kāpēc, klasificējot verbus, uzmanība tiek veltīta tikai *i*-palatalizācijai vienskaitļa 2. personas celmā [N: 86]¹⁷, jo svarīga loma ir arī *j*-palatalizācijai (resp. depalatalizācijai), pēc kuras varētu šķirt otrās konjugācijas paveidus (sal. *mīlēt: mīlu, mīli, mīl un gulēt: guļu, guli, gul*) un trešās konjugācijas paveidus (sal. *vest: vēdu, ved, vēd un spiest: spiežu, spied, spiež; nest: ņesu, nes, ņes un dzēst: dzēšu, dzēs, dzēš; cept: cepu, cep, cep un slēpt: slēpju, slēp, slēpj u. c.*)¹⁸.

Tagadnes nekārtno verbu konjugācijas aprakstā lieks ir verbs *duot*: saskaņā ar pausto pieeju (ievērojot tikai galotņu paradigmas atšķirības) tas pilnīgi iederas trešajā konjugācijā (*duodu, duod, duod, duodam, duodat kā vēdu, ved, vēd, vēdam, vēdat*). Savukārt verba *iet* locīšanas paradigma piedāvā interesantu teorētisko problēmu: gan D. Nītiņa, gan V. Kalme un G. Smiltņiece izdala šeit 3. personas galotni *-t* [N: 88; KS: 229], bet no mūsdienu valodas viedokļa varbūt būtu jārunā par nulles galotni un *t* būtu jāpieskaita saknei (galotņu paradigmas ziņā verbs iekļautos D. Nītiņas 3. konjugācijā); regulārā galotne *-a* parādās atgriezeniskā verba *saieties*

¹⁵ To formulējumā vērojama neprecizitāte: pēc 2. konjugācijas parauga loka „šādas darbības vārdus, kam tagadnes celms beidzas ar *-d*, *-p*, *-t*” [N: 84]. Tas ļauj iekļaut šeit divus verbus *dziedāt* un *raudāt*, bet ārpus paliek tādi verbi kā *mest: mētu, met* (nevis **meti*), *met* vai *vest: vēdu, ved* (nevis **vedi*), *vēd*. Tātad svarīgs nosacījums tomēr ir arī raksturīgā patskaņu mija celmā: *a – uo – a, i – t – i, u – ū – u* (veca infiksa reflexs), sal. *tapt: tuopu, tuopi, tuop*. Līdzīgi neprecīzi noteikta 1. konjugācijas verbu pazīme: „nenoteiksmē beidzas ar *-ti*, *-ināt* vai retumis *-āt*” [N: 84] (tāpat divdabju veidošanas aprakstā [N: 101, 106]) – svarīgi ir, ka tie nav sekundārie verbi (piem., *medīt*, kam nenoteiksmē beidzas ar *-ti*, šeit nepieder).

¹⁶ Latviešu valodniecībā nostiprinājusies tradīcija nesegmentēt reflexīvo verbu formu izskaņas divās sastāvdaļās (galotne un reflexīvais postfiks), ko turpina arī abu recenzējamo grāmatu autores [N: 64, 84; KS: 206, 228], bet kas nav pamatojams no teorētiskās gramatikas viedokļa (sk. [Andronov 2000: 37], sal. arī [DLKG: 333]).

¹⁷ Starp citu vienā grupā (2. konjugācijā) tad nevar apvienot verbus *mācēt: māku, māki, māk un teēt: ņeku, teci, ņek*.

¹⁸ Divainā kārtā tagadnes 2. personas formas veidošanas likumi nav sniegti ne D. Nītiņas, ne V. Kalmes un G. Smiltņieces grāmatā [N: 83–88; KS: 227–230], lai arī šai formai ir daudzas īpatnības (līdzskaņu mija, šaurā *e* parādīšanās utt.).

3. personas formā: *saiet-a-s*. Nez kāpēc verba *būt* noliegtā 3. personas forma *nav* nokļuvusi pie pagātnes formām [N: 73].

Diemžēl jauninājumi D. Nītiņas verba aprakstā faktiski arī aprobežojas ar šo formālo aspektu. Nodaļa par gramatiskām kategorijām ir diezgan tradicionāla (kā arī V. Kalme un G. Smiltnieces grāmatā), nemaz nav pievērsta uzmanība pēdējo gadu pētījumiem šajā laukā, kuru starpā vispirms minami vairāki A. Holfuta darbi – pēdējais apkopojums (ar literatūras norādēm) [Holvoet 2001] gan iznācis pēc recenzējamām grāmatām, Joprojām bez ierunām tiek rakstīts par vajadzības izteiksmi un tās vēlējuma un atstāstījuma paveidiem. Nav komentēts specifiskais atstāstījuma izteiksmes (evidenciāla) statuss verba gramatisko kategoriju sistēmā, nekas nav teikts par tās pagātnes formu jautājumu.

Netiek sniegta teorētiska analīze jautājumam par skaitļa kategoriju verba 3. personas formā. Ir pamats apgalvot, ka latviešu valodā, līdzīgi kā lietuviešu valodā (sk. [Žulys 1974]), 3. personas forma atrodas ārpus skaitļa kategorijas (tāpat kā, piem., 1. un 2. personas vietniekvārdi atrodas ārpus dzimtes kategorijas). D. Nītiņa, šķiet, tuvojas šim uzskatam (ko var secināt no konjugēšanas paradigmu izskata: 3. personas formas sniegtas vienreiz un bez asociācijas ar kādu no skaitļiem [N: 84]), bet formulējums, ka “trešajā personā verbu formas latviešu valodā nav saglabājušas savu skaitļa atšķirību” [N: 65], nav īsti korekts (arī tāpēc, ka tas atspoguļo vēsturisko skatījumu, lai arī valodas vēsturē nav droši zināms, vai šī indiferece skaitlim nav arhaiskā īpatnība). V. Kalme un G. Smiltiece tradicionāli postulē divas homonīmiskas 3. personas formas, kam nav “atšķirīgu galotņu” [KS: 256, 228].

Aspekta problēmas apskatā¹⁹ latviešu (un lietuviešu) valodniecībā vispār vērojams slāvu valodu gramatikas iespaids: līdzīgi latīņu gramatikai viduslaikos, kas ietekmēja dažu neeksistējošu kategoriju iekļaušanu Eiropas valodu aprakstos, tas vedina sameklēt gramatisko aspektu (perfektīvs/imperfektīvs) arī latviešu valodā. D. Nītiņa gan neuzskata aspektu par formveidošanas kategoriju, bet tam sniegtais pamatojums neliekas pārliecinošs, jo balstās tikai uz empīrisku novērojumu, ka “latviešu valodai nav raksturīgi, ka verbu vai arī kādas citas formas tiktu veidotas ar prefiksu palīdzību” [N: 90]. Lai runātu par gramatisko aspekta kategoriju, nepieciešama ne tik daudz perfektivēšanas līdzekļu esamība valodā²⁰, cik imperfektivēšanas iespējas. Tāpēc svarīgu vietu latviešu verba aspekta problemātikā ieņem pāri *ieiet* : *iet iekšā*, kas vispār nav minēti D. Nītiņas aprakstā. Savukārt tādi atzinumi kā “Darbības vārda izteiktā aspekta nozīme vai tā nokrāsa ir atkarīga ne vien no konkrētā verba semantikas, bet

arī izmantotās formas un konsituācijas” [N: 93] vai “ilgstošas un pabeigtas darbības nozīme saistīta ar kontekstu” [KS: 221] liek aizdomāties, vai pašai par sevi verba formai piemīt aspekta kategorija, vai tā ir pilnīgi atkarīga. Tāpēc nav acīmredzams, ka *apnikt* ir imperfektīvais darbības vārds [KS: 220], bet *reaģēt* – perfektīvais [KS: 221].

Vienkāršo un salikto laiku izteiksmju formu pretstatījums ir pilnīgs pamats, lai izdalītu atsevišķu kategoriju, proti, perfekta kategoriju latviešu valodā. Tā ir ne tikai pieminēšanas vērtā verba kategoriju sarakstā, bet tai noderētu arī padziļināts ieskats, kas atbrīvotu, piem., vēlējuma izteiksmes aprakstu no “negramatiskām” piezīmēm par pagātnes vai nākotnes nokrāsām [N: 78–79; KS: 243]. Tad, stingri ņemot, nevar piekrist apgalvojumam, ka laika kategorija piemīt visām finitajām verba formām [N: 71]: tā ir sveša pavēles un vēlējuma izteikmei (kam piemīt gan perfekta kategorija). V. Kalme un G. Smiltiece vēlējuma izteiksmes vienkāršās un saliktās formas interpretācijā pievienojas tradīcijai (“nosacīti tās var saukt par vienkāršo un salikto tagadni” [KS: 243]), bet, piemēram, par nelokāmo divdabju laiku kategoriju apgalvo, ka tā “ir gandrīz zudusi” [KS: 277]. Domājams, ka laika kategorija nelokāmo divdabju sistēmā izpaužas tomēr daudz spilgtāk nekā vēlējuma izteiksmē. Funkcionālā skatījumā nelokāmie divdabji (šajā ziņā nav vajadzības izšķirt daļēji lokāmus divdabjus no nelokāmiem divdabjiem) veido skaidru opozīciju puspredikatīvi lietotiem pagātnes divdabjiem relatīvā laika ziņā: pirmie izsaka vienlaicīgu darbību, bet otrie – iepriekšējo, sal.: *atvadīdamies (atvaduoties) viņš smaida* : *atvadījies viņš smaida*; *viņš izliekas nedzirdam* : *viņš izliekas nedzirdējis*²¹.

V. Kalme un G. Smiltnieces grāmatā neparasta šķiet absolūtā un relatīvā laika pretstatījuma izpratne, kas gan saskan ar Akadēmisko gramatiku [MLLVG-I: 584], bet ir grūti uztverama: “absolūtā nozīmē gramatiskais laiks lietots tad, kad laika formās tieši izpaužas objektīvā īstenība” [KS: 225], “relatīvā nozīmē gramatiskajam laikam ir tad, ja tas lietots cita laika vietā” [KS: 226]. Tātad, relatīvās nozīmes sfērā ir iekļauti laiku transpozīcijas gadījumi (piem., praesens historicum). Tomēr šķiet, ka tagadnes laika formu izvēlei autoru sniegtajos piemēros (*Rīt mēs ejam uz teātri* un *Zēns vēruoja, kā strādā varēnā mašīna*) nav kopīga pamata: nākotnes darbību nosaukšanai, ko runātājs ir iecerējis un par ko ir pārliecināts, daudzās valodās izmanto tagadnes laika formu, un tas nekādā veidā nav saistīts ar laiku saskaņojuma likumiem, kas darbojas, piem., romāņu vai ģermāņu valodās, bet nepiemīt baltu vai slāvu valodām, kur vienlaicīgumu galvenā teikuma darbībai izsaka tagadnes laika forma. Tad šķiet vienkāršāk palikt pie tradicionālās izpratnes: absolūtie laiki raksturo darbības attieksmi pret runas momentu, bet relatīvie – pret citu darbību.

¹⁹ Aspekta kategorijā D. Nītiņa aplami ir iekļauj kauzatīvu [N: 92].

²⁰ V. Kalme un G. Smiltiece tīri perfektivējošu priedēkļu ilustrāciju starpā min vārdus *pabeigt* un *izbeigt*, *salabuot* un *izlabuot*. Domājams, ja priedēklīm nebūtu “cita uzdevuma, kā formāli norādīt darbības vārda pabeigtības nozīmi” [KS: 220], tad tiktu lietots kāds viens priedēklis katram vārdam.

²¹ Jāatzīst, ka nelokāmo divdabju lietojums un to iekšējās saites diezgan pavisām ir aprakstītas abās recenzējamās morfoloģijas rokasgrāmatās, lai arī šis materiāls jau atrodas uz robežas ar sintaksi.

Šaubas rada D. Nītiņas apgalvojums, ka divdabji ar *-dam-* ir visizplatītākie no nelokāmiem divdabjiem [N: 104]: divdabjiem ar *-uot* tomēr ir plašāka lietošanas sfēra, jo tie var aizstāt gan divdabjus ar *-dam-*, gan divdabjus ar *-am/-ām* (ko gan D. Nītiņa nemin). Pēc A. Eihs aprēķiniem, daiļliteratūras tekstos divdabji ar *-dam-* tiešām ir visbiežākie (*-dam-* – 53,1 % : *-uot* – 44,2 % : *-am/-ām* – 2,7 %) [Eiche 1983: 75, 80], bet pēc latviešu valodas biežuma vārdnīcas dotumiem sanāk citādi: lai arī daiļliteratūras tekstos divdabji ar *-uot* ir tikai nedaudz biežāks par divdabji ar *-dam-* (40,4 % : 54,5 % : 5,1 %) [Rubīna 1977: 75], toties laikrakstu un žurnālu, un īpaši zinātniski tehniskajos tekstos tam ir milzīgs pārsvars (attiecīgi 77,0 % : 22,0 % : 1,0 % [LVBV-II₍₂₎: 129] un 98,6 % : 1,3 % : 0,1 % [LVBV-I₍₂₎: 84]).

V. Kalmes grāmata par nelokāmām vārdšķirām sniedz ļoti labu pārskatu un no jauna atklāj šo materiālu, pierādot, ka tas ir interesants un speciāla pētījuma vērts. Unificēts apraksta modelis izceļ šo vārdšķiru savstarpējās līdzības un atšķirības, daudz uzmanības veltīts gramatiskās homonīmijas jautājumiem. Drusku pārsteidz spriedumi par palīgvārdšķiru vārdu leksiskās nozīmes izpausmēm [K: 25, 39, 53], ko apstiprina jocīgs arguments, ka, piem., saikli *tuomēr* nevar brīvi aizstāt ar saikli *vai*, – nevienu valodas vienības nevar brīvi apmainīt ar citu, jo starp tām ir sistēmas attieksmes. Teikuma priekšmeta minējums adverba sintaktisko funkciju starpā (*Šajā teikumā „labi” ir apstākļa vārds* [K: 6]) nav īsti saturīgs: jebkurš vārds var substantivēties un ieņemt teikuma priekšmeta pozīciju, sal. *Šajā teikumā „eu!” ir izsaukmes vārds* (ne jau nejaušības pēc ir lietotas pēdīnas).

Recenzējamās grāmatas izraisa daudz pārdomu par morfoloģijas jautājumiem. Tās ir interesantas gan studentiem, gan profesionāliem valodniekiem, sniedzot tiem ne tikai labu pārskatu par šajā laukā paveikto mūsdienā Latvijā (vispirms V. Kalmes un G. Smiltnieces grāmatas), bet arī piedāvājot apspriešanai vairākas jaunas idejas (īpaši D. Nītiņas morfoloģijas kopsavilkums). Domājams, ka šie apskati varēs kalpot par uzticamu atbalsta punktu, apzinot tālāko pētījumu virzienus, attīstot pašu morfoloģijas teoriju, tādējādi strādājot jaunas latviešu valodas Akadēmiskās gramatikas labā, kas jau sen tiek gaidīta*.

Literatūra

- Andronovs, Aleksejs. 1997 – Pārdomas par verba locīšanu latviešu valodā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. daļa: Sociālās un humanitārās zinātnes*. 51. sēj., 3./4. nr. 30.–35.

* Par raksta latviešu valodas rediģēšanu sirsnīgi pateicos Everitai Milčonokai.

- Andronov, Aleksej. 1998 – A short grammar of Latvian by Terje Mathiasen (Slavica Publishers, 1997, 236 p.). *Res Balticae* 1998. 139–158.
- Andronov, Aleksey. 2000 – Some remarks on the system of Lithuanian and Latvian conjugation. *Linguistica Baltica* 8, 35–47.
- Bušs, Ojārs. 2002 – Komparatīvs ar noteikto galotni vai superlatīvs? (Netradicionāla viedokļa semantiskais aspekts). *Valodas vienību semantika un tās izpētes aspekti. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 129. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. 2002. gada 21.–22. februāris*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 54–57.
- DLKG – Ambrasas, Vytautas, red. 1994 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Eiche, Aleksandra. 1983 – *Latvian declinable and indeclinable participles. Their syntactic function, frequency and modality*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Baltic Languages 1)
- Fennell, Trevor Garth. 1971 – A phonological derivation of the forms of definite declension adjectives, reflexive nouns and reflexive verbs in Latvian. *Linguistics* 69. 1971. 24–32.
= Noteiktās galotnes īpašības vārdu, atgriezenisko lietvārdu un atgriezenisko darbības vārdu formu fonoloģiskā atvasināšana. Fennell T. G. *Lingua Lettica: Papers in Latvian Linguistics – Raksti latviešu lingvistikā*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee, 1995. 14–22.
- Freidenfelds, Ilmārs u. c. 1963 – *Latviešu valoda 9.–11. klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
- K – Kalme, Vilma. 2001 – *Nelokamās vārdšķiras latviešu literārajā valodā: Mācību līdzeklis*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 88 lpp.
- Kalme, Vilma, Smiltiece, Gunta. 1982 – *Mūsdienā latviešu literārās valodas morfoloģija. Deklinējamās vārdšķiras: Mācību līdzeklis*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte. (2. izd. 1989. g.).
- KS – Kalme, Vilma, Smiltiece, Gunta. 2001 – *Latviešu literārās valodas vārdarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras: Mācību grāmata*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 293 lpp.
- Kušķis, Jānis u. c. 1998 *LVBV-I₍₂₎* – Jakubaite, Tamara, red. 1968 – *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- LVBV-II₍₂₎ – Jakubaite, Tamara, red. 1969 – *Latviešu valodas biežuma vārdnīca. 1. sēj. 2. d.: Tehnika un rūpniecība*. Rīga: Zinātne.
- *Latviešu valodas biežuma vārdnīca. 2. sēj. 2. d.: Laikraksti un žurnāli*. Rīga: Zinātne.

Hestvoet A. 2001. *Studies in the Latvian Verb*.
Brookw,

- LVV – Guļevska,
Dainuvīte, red. 1987
Mathiassen, Terje. 1997
- MLLVG-I – Sokols,
Evalds, red. 1959
- N – Nītiņa, Daina. 2001
- Nītiņa, Daina. 1989
- Nītiņa, Daina. 1998
- Pauliņš, Osvalds u. c. 1978
- Rubīna, Aina. 1977
- Smiltneice, Gunta. 1987
- Vulāne, Anna. 1997
- Žulys, Vladas. 1974
Зализняк, Андрей
Анатольевич. 1967
Касевич, Вадим
Борисович. 1986
- *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga.
– *A Short Grammar of Latvian*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.
- Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 1. sēj. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
– *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats)*. Mācību līdzeklis. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte. 109 lpp.
– Latviešu valodas vietniekvārdi vārdšķiru teorijas aspektā. *Baltistica* III₍₂₎ priedas. 360–370.
– Verba pamatformas un verbu locīšana. *Linguistica Lettica* 3. 140–154.
– *Latviešu valodas mācības pamatkurs*. Rīga: Zvaigzne.
– Divdabju kvantitatīvā analīze daiļliteratūras tekstos. Якубайтис, Тамара Аслангиреевна, ред. *Статистика и функциональные стили языка*. Рига: Зинатне. 69–76.
– *Darbības vārds mūsdienu latviešu literārajā valodā: Mācību līdzeklis*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
– Interfiks mūsdienu latviešu valodā. *Linguistica Lettica* 1. 271–282.
– Trečjojo asmens nēra. *Kalbotyra* 25₍₁₎. 83–92.
– *Русское именное словоизменение*. Москва: Наука.
– *Морфология*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Aleksejs Andronovs
(*Sanktpēterburgas Valsts universitāte*)